

УДК 82.091 : 821.161.2 + 821.133.1

РУЩАК О. Р.

**БІБЛІЙНІ ОБРАЗИ ТА РЕМІНІСЦЕНЦІЇ В
ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОМУ ПОЛІ ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ-
ПРОЕКЦІЇ («1313» Н. КОРОЛЕВОЇ, «ФІЛОСОФСЬКИЙ КАМІНЬ»
М. ЮРСЕНАР)**

Стаття розкриває особливості функціонування біблійних образів і ремінісценцій в інтертекстуральному полі українського та французького роману-проекції ХХ століття. Наголошується на потенції біблійного інтертексту встановлювати й підтримувати діалогічний зв'язок між минулим і сучасним та проектувати духовний розвиток майбутнього.

Ключові слова: роман-проекція, інтертекст, ремінісценція.

Біблія – незмінне джерело переосмислення й осягнення акумульованої впродовж століть мудрості людства. Давня літературна пам'ятка дала світові багато вічних образів і сюжетів, тому письменство так часто звертається до неї. Святе Письмо вибудовує символічні коди розуміння буття, а література вкорінює їх на своєму ґрунті. Біблійний інтертекст має концептуальне значення в історичному романі-проекції, що на матеріалі минулого порушує актуальні проблеми сучасності, привертаючи увагу до спільних цінностей усіх епох і народів та моделюючи духовний розвиток майбутнього. Визначення ролі інтертексту із Святого Письма в романах-проекціях належить до кола досліджень типології історичного роману-проекції в українській та французькій літературі ХХ століття, презентованого творами «1313» Н. Королевої та «Філософський камінь» М. Юрсенар.

Біблійні мотиви та образи виступають об'єктом наукових зацікавлень таких українських літературознавців, як В. Антофійчук, А. Нямцу, І. Остащук, О. Баган та ін. Питання християнського начала

творів Н. Королевої висвітлюється І. Голубовською, Ю. Мельніковою, О. Мишаничем, М. Хороб та ін. Біблійні мотиви у творчості французької письменниці М. Юрсенар, як і власне її доробок, в Україні ще досить мало досліджені, чим і зумовлюється актуальність літературознавчих пошуків. До того ж Святе Письмо не розглядалося як джерело інтертексту в історичному романі-проекції, що дозволяє віднайти нові невивчені аспекти біблійної інтерпретації. Необхідно з'ясувати жанротворчу і концептуальну роль інтертексту біблійного походження у структурі українського і французького історичного роману-проекції, а тому ставиться мета простежити змістове навантаження біблійних образів і ремінісценцій у творах «1313» Н. Королевої та «Філософський камінь» М. Юрсенар та здійснити їх типологічний аналіз.

Цитати зі Святого Письма в романах Н. Королевої «1313» і М. Юрсенар «Філософський камінь» відображають світогляд головних героїв творів та атмосферу описуваних епох. Українська письменниця належить до плеяди митців християнського спрямування, які прагнуть відродити духовність людства. На формування її світоглядних орієнтирів мало вплив Святе Письмо і виховання в середовищі духовних осіб, що сприяло утвердженню Н. Королевої як ревної католички. Релігійно-філософську основу роману «1313» досліджував І. Остащук, який ґрунтовно схарактеризував основні джерела художньої самосвідомості, зокрема особливості сприйняття й інтерпретації біблійних та середньовічних філософсько-релігійних текстів, органічно вплетених у структуру твору.

Французька письменниця відштовхується від філософської думки Античності й Відродження та ставить на перший план гармонію духовного і фізичного начал. М. Юрсенар усвідомлює значення Біблії в культурному розвитку людства та високо її цінує, хоч і засуджує догматизм, укорінений стараннями церковників. У романі Н. Королевої «1313» домінує рецепція

біблійних та інших релігійних текстів, тимчасом як у творі французької письменниці превалюють посилання на наукові доктрини часового проміжку від Античності до Відродження. Та незважаючи на цю відмінність у духовній орієнтації авторок історичних романів-проекцій, Біблія займає важливе місце в художніх системах і Н. Королевої, і М. Юрсенар.

Цитати з Біблії, що безпосередньо відсилають до джерела запозичення, зустрічаємо у творі Н. Королевої при зображенні судового процесу над Колумбою. У церковному суді звернення до Святого Письма як основного закону характеризує середньовічну юриспруденцію. Герої твору намагаються знайти в Біблії підстави для виправдання дівчини, що свідчить про гуманістичні погляди церковників. Виступ абатиси, закінчений словами: «Чи ж не сказано в Святому Письмі, що не бажає Господь смерті грішника, а щоб покався він?..» [2, 190], – закликає до помилування. Колумба дорікає судді словами, близькими до євангельського тексту. Вона зауважує: «Один бачить далеко, аж карнизи на вежі катедрали, а от, достойніший отець інквізитор, дарма що стоїть вона біля нього в п'яти кроках, і її самої не бачить» [2, 186—187]. Можна провести аналогію між цими словами і рядками з VII розділу Євангелії від Матвія: «І чого в оці брата свого ти заскалку бачиш, колоди ж у власному оці не чуєш?» (Матв., 7:3). Цей розділ закликає: «Не судіть, щоб і вас не судили; бо яким судом судити будете, таким же осудять і вас, і якою мірою будете міряти, такою відміряють вам» (Матв., 7 : 1—2). Рядки з Євангелія стосуються двох важливих моральних засад. Алла Коваль пояснює їх таким чином: «Перша: треба однаковою міркою – об'єктивно – міряти вчинки свої і чужі («не суди – і тебе не осудять»); друга: часом людина намагається не бачити власних вад, хоч вони можуть бути великими, а в інших помічати найменшу похибку («у своєму оці колоди не

бачити»» [1, 192—193]. Вислови застерігають від несправедливих, необ'єктивних висловлювань про людей та їх учинки.

До євангельського тексту звертається і патер Сальватор, щоб виправдати Колумбу. Отець запитав її: «Дівчино, де ж судді твої?» [2, 191], так само як говорив Ісус до блудниці, про що написано в VIII розділі Євангелії від Івана. Колумба відповіла, що ніхто її не осудив. У Біблії Ісус каже: «І Я не осуджую тебе; іди і надалі не гріши» (Івана, 8), – а патер Сальватор, розуміючи, що йдеться про невинну, говорить: «Так і я не осуджую тебе. Вибач ти провини невірні наші. Вибач, як і ми вибачаємо тим, хто кляне нас, слуг Божих, що повинні стерегти святу його церкву» [2, 191]. Згадана в Біблії жінка, хоч і вчинила гріх, отримує ласку прощення, тоді як Колумба підноситься на вищий рівень, бо не тільки не впала в гріхові, а ще й допомогла показати гуманізм і справедливість служителів церкви.

Релігійне світосприйняття, властиве Константину Анклітцену, сформувало передумову виникнення галюцинацій про суд над Христом. Перед його очима «зачервонів пурпуровий плащ, змучене, кротке, божеське обличчя. Зв'язані руки, терновий, закривавлений вінок» [2, 244]. Йому почувся тихий голос «Ессе homo...» (у перекладі з латинської – «ось людина»), але шепотіння було вкрито переможними вигуками «Ессе deus!» (із латинської – «ось бог»), і чернець побачив, як «на темному небі, небі, віщуючим громовицю, – засяяла розпеченою міддю, облита сяйвом, сліпуча, велетенська постать: міцний, голий боєць-переможець. Залізні м'язи. Волова шия. Бездумне, низьке чоло, бездушні, гордо-злісні очі» [2, 244]. Цей атлет гордо стояв на земній кулі, а внизу з безпросвітної темряви ревло: «До дідька милосердя страхополохів! Геть із почуттям слинтяїв!.. Варавву!.. Дай нам Варавву!» [2, 244]. У видінні Константина Христос постає як слабка людина, у той час як рисами надлюдини наділяється боєць. Цей епізод демонструє зміну цінностей у свідомості

героя, де перевага надається гордій, бездушній силі, а не людській доброті й самопожертві.

Біблійні образи служать створенню яскравих характеристик героїв романів. Письменниці посилаються на Святе Письмо у викритті як позитивних, так і негативних рис. Алюзія на біблійних героїв простежується в романі М. Юрсенар «Філософський камінь» у порівнянні: «Симон з дружиною, як Авраам і Сара, наче Яков та Рахиль, прожили 12 років у злагоді» [5, 81]. За біблійним сюжетом, названі подружні пари є ідеалом щасливого, прожитого в любові, вірності, злагоді сімейного життя. Симон порівнюється з мудрими, побожними мужами зі Старого Завіту, а Хілзонда – з їх покірними супутницями дорогою земного буття.

З метою змалювання типових представниць класу заможних міщан М. Юрсенар удається до алегорії. У фразі «ця овечка віднайшла у євангельській вірі зелену траву, сіль та чисту воду» [5, 118] йдеться про молоду дівчину, для якої віра стала поживою для душі і смыслом життя. Значення слова «овечка» передбачає надмірну, безоглядну покірність. Чітко виражена алюзія на Біблію, де говориться, що всі люди – стадо боже, яке слухається свого пастиря. У романі Н. Королевої духовна чистота Колумби асоціюється з голубкою, яка влетіла до зали суду і подала знак про невинність обвинувачуваної. В образі голуба спускався на землю Святий дух у день хрещення Ісуса. Голубка – символ вищої благодаті, призначеної дівчині.

Жіночі образи асоціюються з образом першої жінки на землі. Н. Королева у сцені в саду, коли Константин і Колумба рвуть яблука, моделює ситуацію, що могла б передувати гріхопадінню. Хоч юнак і говорить: «Легковажна донька Єви, ...ну, що, як і тебе виженуть з раю?» [2, 196], – проте дівчина не робить нічого, що можна було б трактувати неоднозначно. На запитання хлопця вона лише тихо відповідає: «Не можна вигнати мене з раю, бо на землі я його не матиму. Райські овочі не

вродили для мене» [2, 196]. Душевна чистота і християнська покора Колумби протиставляються непослуху Єви.

М. Юрсенар через образи Марії і Єви показує ставлення отців церкви до жінки. У розумінні духовного наставника Бартоломе Кампануса «кожна представниця слабкої статі була Марією та Євою в одній особі – тією, що дарує своє молоко та сльози на спасіння людства, а також піддається спокусі змія» [5, 47]. Жінка водночас і сильна, і слабка, бо Єва не встояла перед нашіптуванням змія, а Марія зуміла його побороти. Н. Королева в романі «1313» підкреслює, що «з лукавим не легка боротьба! Як той слизький вугор – водяний гад та змії стародавній, лише крутиться, з рук хрещених вислизує» [2, 238]. Щоб подолати зло, «архангел Михайло з неба у вихорі вогненному злетів. І вигляд його був грізний, а гнів – страшний! Мечем своїм по вежі кляшторній він ударив. І від того удару кляштор розпався» [2, 260]. Нещастя, що сталося через природну стихію – блискавку, письменниця трактує як прояв Божої волі і кари за порушення гармонії в монастирі.

У романі М. Юрсенар також є посилання на образи інших жінок із Біблії. Це Суламіф – «уособлення дівочої краси, принадності, образ коханої, уславленої обранцем» [1, 125], врода якої оспівана у «Пісні Пісень» царя Соломона зі Старого Завіту. В зображенні взаємовідносин батьків головного героя роману «Філософський камінь» письменниця зауважує, що вірші, які молодий Альберіко де Нумі присвячував Хілзонді, «могли б славити красу Суламіф» [5, 25]. Інший жіночий образ відсилає до Нового Завіту. Проводиться паралель між героїнею твору Вівіною, подругою Зенона, і Магдаленою, на хусточці якої залишився відбиток обличчя Ісуса. Повернувшись після бійки, Зенон здавався дівчині «таким гарним, як похмурий Христос із розфарбованого дерев'яного розп'яття однієї із сусідніх арок, і вона доглядала за ним, як невинна Магдалена»

[5, 70]. Закохана Вівіна вбачає в юнакові мученика і хоче полегшити його страждання.

В історичних романах-проекціях порушується проблема зради і людської байдужості. Фрау Тільде з твору Н. Королевої переконана, що знайдуться люди, які за гроші викажуть місцезнаходження Константина. Вона аргументує: «Звісно, коли й у Господа нашого серед дванадцяти зрадник один за срібні грошики знайшовся, то що вже людині грішній на вірність людську покладатися, та ще й особливо, коли золотими дукатами нагороду обіцяно? Панське-бо золото кожному за жидівські срібняки принадніше!...» [2, 164]. Біблійні образи в цьому випадку тісно взаємозв'язані з народною мудрістю, а постать Іуди асоціюється з продажною особою загалом.

Тональністю сарказму насичена алюзія в романі М. Юрсенар на Симона-Петра, який зрікся Христа перед арештом. Зенон засуджує людину, яка зрадила свого товариша, кажучи: «Він попиває пиво, тоді як Тома пітніє у в'язниці... І подумати тільки про цього чоловіка... О, плем'я Симона-Петра!» [5, 68]. У часи панівної ролі церкви такому висловленню притаманна підвищена афективність.

Образи із Святого Письма, які вже стали універсальними концептами, виступають влучними характеристиками історичних постатей. Мається на увазі образ царя Ірода, яким іменується кардинал Гранвелла. Чернець ставить риторичне питання: «Та невже я повинен молитися за Ірода? Невже я маю просити Господа про здоров'я кардинала Гранвелли, який начебто відійшов від справ, хоч це справжня комедія, та все одно продовжує здалека нас тиранити?» [5, 253]. Хоч церква закликає до молитви за владу, все ж люди прагнуть мати можливість самостійно оцінювати її діяльність.

І українська, і французька письменниці звертається до образу Понтія Пилата. Н. Королева присвячує цьому персонажу оповідання «Що є

правда?» зі збірки «Во дни они» (1935), а пізніше набагато глибше осмислює постать римського намісника в романі «Quid est veritas?» («Що є істина?»). І. Набитович ставить цей твір в один ряд із творами міжвоєнного ХХ століття – романами Моріса Лорнетена «Le Roman de Ponce Pilate» («Кохання Понтія Пилата») і Михайла Булгакова «Майстер і Маргарита». Н. Королева намагається «висвітлити частину духовної атмосфери, що в ній відбувалися події, які хвилюють уже майже 2000 літ світ, і то не тільки християнський» [3, 264]. Вона зазначає, що «матеріалом для цієї праці, заснованої на прикладі археологічних студій, послужили авторці також численні іспанські та провансальські легенди й апокрифи, які вона розшукувала та збирала протягом майже цілого свого життя» [3, 264]. Роман «Quid est veritas?» показує історію життя, смерті і воскресіння до нового християнського життя Понтія Пилата. У творах «1313» Н. Королевої та «Філософський камінь» М. Юрсенар образ Пилата не розглядається широкопланово, це образ людини, яка «відвернулася від найважливіших у світі подій у прямому і переносному сенсі, декларуючи це стародавнім актом римського права – вмиваючи руки» [3, 25]. У романі української письменниці Пилатом називають капелана, що «при всяких обставинах вміє тільки «вмивати руки»» [2, 141]. Навіть подаючи останні ліки старому Анклітцену, священник зумів залишитися осторонь діянь інших осіб. Оскільки ліки готував Міллер і провина стосується аптекаря, то капелан спокійно «вмив руки». М. Юрсенар не називає імені Понтія Пилата, але Бартоломе Кампанус, який був першим учителем Зенона, дорікає своєму учневі у впертості, кажучи: «Здається, ви хочете заставити єпископа вмивати руки» [5, 427]. Відмова вченого служити лженауці розцінюється як протест проти церкви. Церковний суд закриває очі на добро, зроблене Зеноном для людей, і засуджує його смерть. «Умили руки» також можновладці, які не стали на захист алхіміка, боячись за власну репутацію і статки.

Символічне значення має образ Абеля в романі Н. Королевої, оскільки він є «головним «ідентифікатором» диявола у творі й своєрідним ангелом-охоронцем Константина-Бертольда» [3, 21]. Юродивий Абель виступає спадкоємцем Абеля зі Старого Завіту, який колись загинув від руки старшого брата Каїна. Каїн, який став першим убивцею на землі, має багато спільного з дияволом, асоційованим у романі «1313» із портретом вартівника і Бертрамом. Абель постійно стояв на дорозі в нечистого, прагнучи врятувати Константина, але, як зауважує І. Набитович, «за традиціями характеру демонологічного мислення середньовічної людини, зреалізованими в художній формі в романі Наталени Королевої і базованими на поезиці цього світовідчуження, людина, яка стала знаряддям у руках Сатани, мусить померти страшною смертю» [3, 21—22]. У творі «1313» Абель не просто був убитий, але й сам «убив справжнього Каїна анклітценівського роду... ченця, що був на портреті» [2, 210]. Смерть нещасного каліки відмежувала Бертольда від монастиря, хоча він чув пересторогу: «І гукала кров Абеля убитого до Господа з землі...» [2, 252], – проте не зробив потрібних висновків. Парафраза рядків із Книги Буття: «Голос крові брата твого гукає до Мене із землі» (4: 10) – привертає увагу до важкості злочину і попереджає про наближення кари за гріх, що кличе про помсту до неба.

Інтертекст із Біблії в історичному романі-проекції відсилає до перлин мудрості, норм і правил поведінки давнього суспільства, орієнтує на вічне, а не минуле. Святе Письмо дає відповіді на питання, що завжди хвилювали людей, і вказує на шляхи вирішення складних проблем. Біблія перебуває в тісному зв'язку з літературою, оскільки її образи й сюжети знаходять усе нове прочитання письменниками. Історичний роман простежує розуміння біблійних символів і концептів на різних етапах людської історії, бо завжди існує діалог між давніми часами, зображеними у джерелі цитації, їх віддзеркаленням у духовно-філософській атмосфері

подій, що фігурують у літературному творі, та їх розумінням із позиції сучасності. Н. Королева вбачає у Біблії джерело духовності, а в слідуванні християнським ідеалам – запоруку людської гармонії та щастя. Цитати, алюзії й ремінісценції зі Святого Письма зумовлені не лише світоглядом письменниці, а й необхідністю відтворення духу часів Середньовіччя, де панувала християнсько-схоластична ідеологія. Французька письменниця презентує добу Відродження, де науковці прагнуть відкинути догми попередніх століть. М. Юрсенар відсилає читача до біблійних образів, тому що вони мають універсальну смислетворчу природу. Загальновідомі факти і риси персонажів знаходять відображення в описуваному історичному періоді, існують у свідомості багатьох поколінь, доповнюючись новими семантичними нюансами. В історичному романі-проекції біблійний інтертекст підтримує нерозривний зв'язок між духовним потенціалом епох, а також вступає у своєрідний діалог із цитованим текстом і традицією його розуміння. Біблійний інтертекст – важлива риса історичного роману-проекції, бо Святій книзі властива здатність прокладати шлях із минулого через сучасне в майбутнє і бути водночас і головною книгою християн, й універсальною пам'яткою культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль А. П. Спочатку було Слово : Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А. П. Коваль. — К. : Либідь, 2001. — 312 с.
2. Королева Н. 1313. Повість із Середньовіччя // Предок : Історичні повісті ; Легенди старокиївські / Наталена Королева ; упоряд., авт. післямови та прим. О. В. Мишанич. — К. : Дніпро, 1991. — С. 135—269.

3. Королева Н. Без коріння. Во дні они. Quid est Veritas? : повість, роман, новели, оповідання, спогади / Наталена Королева; ред. і упор. О. Баган. — Дрогобич : Відродження, 2007. — 668 с.
4. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. — К., 1991. — 324 с.
5. Yourcenar M. L'Œuvre au Noir / Marguerite Yourcenar. — Paris : Éditions Gallimard, 1968. — 472 p.

РУЩАК О. Р.

**БИБЛЕЙСКИЕ ОБРАЗЫ И РЕМИНИСЦЕНЦИИ
В ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОМ ПОЛЕ**

ИСТОРИЧЕСКОГО РОМАНА-ПРОЕКЦИИ («1313»

Н. КОРОЛЕВОЙ, «ФИЛОСОФСКИЙ КАМЕНЬ» М. ЮРСЕНАР)

Статья раскрывает особенности функционирования библейских образов и реминисценций в интертекстуальном поле украинского и французского романа-проекции XX века. Акцентируется внимание на потенции библейского интертекста устанавливать и поддерживать диалогическую связь между прошлым и настоящим, а также проектировать духовное развитие будущего.

Ключевые слова : роман-проекция, интертекст, реминисценция.

RUSHCHAK O.

**BIBLICAL IMAGES AND ALLUSIONS IN INTERTEXTUAL FIELD OF
HISTORICAL NOVEL-PROJECTION («1313» N. KOROLEVA,
«PHILOSOPHER'S STONE» M. YOURCENAR)**

The article reveals features of the functioning of the biblical images and allusions in intertextual field of Ukrainian and French novel-projection of the XXth century. The accent is done on the potential of biblical intertext to establish and maintain dialogue relationship between past and present and to project the future spiritual development.

Key words : novel-projection, intertext, reminiscence.

Стаття надійшла до редколегії 19.11.2012 р.

